

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf.

Január, Február. 1885.

1-ső füzet.

A PENTATEUCH.

(Bibliai tanulmány.)

Az ó-testamentum irodalma nagy befolyást gyakorolt a kereszténységre minden időben. Az új-testamentumba nagyon sok idézet és eszme van átvéve az ó-ból. Jézus oly fontosságot tulajdonított annak, hogy a legtöbb alkalommal használta, s a midőn valamely szabályt mondott ki, megerősítéseiul hozzá tette: [ez a törvény és a próféták. A keresztény egyházak irodalmára, a keresztény tanokra, de nemcsak, hanem a kereszténység jelleme formálására is félreismerhetetlen a hatása. Nincs ma se egyetlen keresztény felekezet is, a mely az ó-testamentumot teljesen elvetette volna s ne tartaná szükségesnek, hogy megtanítsa belőle legalább a „tiz parancsolatot“, vagy megismertessen egy-egy szép történetet a pátriárkák, próféták vagy királyok életéből.

Az ó-testamentum az ujjal, azt hisszük, hogy ma is miden jó magyar család asztalának vagy könyvtárának egyik fődisze, s abban most az ó-kor szent legendái, majd az evangelium magasztos oktatásai enyhet szereznek a zilált kebelnek s felemelőleg hatnak a kétségbeesett és gyászoló kedélyre. Elválhatlan utitársa volt e könyv mindig az emberiségnek s az is fog lenni mindenha. Amazt bizonyítja a történelem, ezt erősíti a mi hitünk és meggyőződésünk.

De mégis nem lehet igazat nem adnunk azoknak, a kik azt beszélik, hogy a régiek elmultak és mindenek megújultak. Igaz, hogy megújult minden, megváltoztak a napok és meg az emberek. Igaz, hogy a mi a régieknek jó volt, azt az új emberek nem kedvelik többé. S igaz az is, hogy a régi biblia nem kell már az új embereknek. Miképpen valósulhat meg mégis a jövőre nézve emez erős hitünk és bizodalunk. Ugy, hogyha megújul maga a biblia is. S lehetséges-e ez?

Mi hisszük, hogy az, s reméljük, hogy előbb-utóbb némi részben lesz is módunk bebizonyítani. E czélből a bibliát meg kell mindenekelőtt szabaditanunk azoktól a fogalmaktól, a melyekkel részint a kereszténykori zsidók, részint a keresztények félremagyarázták valódi jelentését. Hogy ez sikeres legyen, helyezzük át ma-

gunkat gondolatban abba a korba, melyben a biblia keletkezett s úgy kezdjük vizsgálni azt; azután forduljunk segítségért és felvilágosításért azokhoz a zsidó és keresztény írókhoz, a kik részint egymástól tanulva, részint önállóan már is nagyon sokat tettek a bibliai fogalmak valódi jelentésének kiderítésére.

I.

Israel hősei és prófétái között tán egy sem részesült általánosabb tiszteletben a keresztények részéről, mint Mózes, a szabadító és törvényadó próféta. E tisztelet főképpen onnan származott, hogy a biblia legelső helyére az ő neve esett. Ebből a körülményből aztán az az általános hiedelem született a keresztények nagy közönségében, hogy Mózes könyveket írt, és hogy azok a könyvek a biblia első öt könyve. E hiedelem ma is megvan annyira, hogy aligha akadna olyan magyar lelkész, a ki, ha alapigéit innen veszi, ne Mózes első, második stb. könyve elnevezést használná. Nem szándékunk ez ellen jelenleg kifogást tenni, azonban két dolgot meg kell mégis jegyeznünk. Az egyik az, hogy mind az öt könyvnek van egy más czime is a magyar fordításokban, u. m. az 1-sőnek: teremtésről való könyv, a 2-iknek: a zsidók Egyiptomból kijöveteléről, a 3-iknak: a leviták egyházi szolgálatjokról, a 4-iknek: az izraeliták megszámlálásáról írott könyv és az 5-iknek: a törvény summájának könyve. A másik pedig, hogy sem az első általános név, sem az egyes könyvek nevei a héber szövegű bibliában nincsenek meg, hanem a helyett a könyvek első vagy második szavai szolgálnak czimül. Ebből önként következik, hogy ezeket a neveket később adták e könyveknek. Némely keresztény egyházi atyák már időszámításunk első százaiában használják a „Mózes öt könyve“ elnevezést. A Septuaginta fordításban pedig használva van a *pentateuch* ¹⁾ (öt könyv) szó, úgy, hogy az általános czímet bizonyosan ebből a fordításból vették át. Az öt könyvnek van még egy más közös neve is, a „Thorah“, mely alatt általában törvényt szoktak érteni. Ily nagy számu elnevezés után az olvasónak nehéz eligazodni s annál nehezebb kiválasztani a valódit. E nevek közül egy sem helyes, sőt mindenik félrevezető. Nem is véve tekintetbe a „Mózes könyve“ elnevezést, a melyet a héber írók sem használtak, „Thorah“-nak nem nevezhető

¹⁾ A *pentateuch* szó a görögben melléknév gyanánt szerepel s eredetileg βιβλος értetett melléje, így; ἡ πεντάτευχος βιβλος vagyis: az ötkötetes könyv. τευχος a későbbi görögben ⇒ könyv, kötet. Origenes már főnév gyanánt használja. Latinban *pentateuchus*, értetvén alatta: liber.

az öt könyv, mivel annak egy igen lényeges része az első könyv és a másodiknak fele nem szól semmiféle rendeletekről avagy törvényekről. „Teremtés könyvének“ helytelenül mondatik az első, mivel annak csak három első fejezetében van szó arról, ugyszintén a második csak részben tárgyalja az Egyiptomból való kijövetelt. A más három külön neve még inkább megfelelne a valóságnak, ha a dolog úgy nem állana, mint később meglátjuk, hogy sem az egyiket, sem a másikat (az ötödik egészen külön munkának veendő) külön tárgyalni nem lehet. Nemcsak, hanem az első négy könyv úgy tekintendő, mint ős történelmi vagy mythikus hagyományoknak, részint pedig különböző időkben keletkezett szóbeli és írott törvényeknek összeállítására, és pedig éppen nem összhangzatos összeállítására, a mint erről meg fogunk győződni azonnal, ha azokat közelebbről vizsgáljuk.

Isten legnagyobb munkája, a világ teremtése az első tárgy, melylyel könyvünk foglalkozik. Ime csak az éktelen pusztaság és a sötét mélység, s semmi, de semmi egyéb az Isten lelkén kívül. Mi egyebet is kívánhat ennél egy hívő lélek, hiszen az Istennek csak egyetlen „legyen“ szava elég, hogy a sötétség világgossággá, a mélység magassággá és a lakatlan pusztaság élő lények tárházává váljék. Az Isten szólott és minden úgy lőn, a mint ő mondá. A világgosság, eme mindent szülő hatalom, volt az első, és azután önként következett minden. Alant a víz, ott fenn az ég, alant a föld, a növények s minden, a mi azokat benépesítse: világítók, halak, madarak és a föld állatai, minden a maga neme szerint, úgy, hogy csak a korona, az egész felett uralkodó kell még, és kész a nagy munka. Ez utolsó remek teremtmény lőn maga az ember. Soha ennél szebben meg nem teremtette emberi elme a teremtés magasztos ideáját! A mi következik még, (a 2-ik rész 4-ik v. első feléig), az csak kiegészítése ennek.²⁾

Ámde itt, mintha megszakadna a gondolkozás fonala, mintha az író elfeledte volna miket beszélt éppen most, azonnal új Istent és más embereket állít előnkbe (2. r. 4—31.) Isten neve kettős, u. m. Jahveh,³⁾ és Isten, az ember pedig nem az Isten képére teremtett ura a mindenségnek, hanem földből vett por, a földnek egy ékes, de félreeső és aránylag csekély zugában elhagyottan, társ nél-

²⁾ Lásd bővebben Ker. Magv. XVI. köt. 25—34. l.

³⁾ Egy alkalommal kifejtettem volt, hogy miért kell e héber szót és nem annak fordítását „az Ur“ olvasnunk Ker. Magv. XVIII. köt. 1. s köv. lap. Kérem azért a szives olvasót, ne terheltelessék az „Ur“ helyébe mindig Jahveh-t olvasni.

kül, egyedül, mignem Jahveh Isten elaltatja és saját testéből véve ki egy részt, szerez neki társat, látván, hogy nem jó az embernek egyedül lenni. Az ember önként kérhdhetné, hogy miért nem lehetett az asszonynak egyszerre teremtetni az emberrel, avagy Istennek nem állott hatalmában ezt is megteremteni akkor, avagy tán elfeledkezett arról, hogy a férfi mellé nő is kell. Ily feledékenység nem férhet Istenhez, s keresztény ember megütközés nélkül ilyet nem is szokott ajkaira venni, de a kezünk alatti hely írója ily feltevésre lépten-nyomon okot szolgáltat. A harmadik részben már éppen úgy tünteti fel Istent, mint a kinek küzdeni kell az ember ellen, ki cselt vet az ember elébe, hogy aztán megátkozza őt, s a ki éppen ekkor azt veszi észre, hogy az ember olyanná lett, mint ő, s azért, hogy élete ne legyen örökké tartó, újabb büntetéssel sújtja, vagyis kiüzi az Éden-kertből. (3. rész). Ez az emberiség első drámája.

Ezt nyomban követi a második, melyben ezzel hasonló szel­lemben van feltüntetve mind Isten (Ur), mind pedig az ember. Isten részrehajló, ki két testvérgyermek közül (Kain és Ábel) jobban szereti az egyiket, mint a más­ t, és mig ennek áldozatát kedvesen fogadja, addig a máséra nem is tekint. Az ember (Kain) pedig dühre gerjed és megteremti az emberiség első tragédiáját, megöli saját testvérét. Midőn a megrendítő cselekvény végre volt hajtva, akkor újra megjelent Isten is, mert a testvérkéz kiontotta-vér felkiáltott hozzá, és kimondja a második átkot, végrehajtja a második boszút s elüzi arról a földről a bűnöst. (4. r. 1—16.)

A megátkozott Kain bűne hétszeresen száll vissza az ő fejére, de hetvenhétszer a Lameché, az ő utódáé, ki fegyvert emelt az ember ellen. Mintha e bűnért elégtételt akarna venni, a chronologista mellőzi is őket és a helyett a kedves Ábel helyébe nyert Seth család­fáját írja meg. A család mindenik tagján az isteni gondviselés keze van és mindenik felette hosszú élettel áldatik meg. (5 r. 1—28, 30—32.) Nemcsak, hanem a megromlott föld éppen ebből a sarjból nyer egy szabaditót Noéban, ki új nemzedéket és új világot fog teremteni.

Hogy az emberek bűne büntetlenül nem maradhat, az önként következők minden héber író előtt. Isten változtathatja az eszközöket, de az eredmény egy. A most következő öt rész (6—10.) ez eszmének újabb megvalósítása. A felfogás és leírás éppen oly eltérő, mint a megelőző esetekben. Legelől jó az emberi érzékies indulatnak durva és leplezetlen festése. Az istenek fiai kedvelik az emberek leányait és a Jahveh lelke nem vetekedik többé velük, mivel tes-

tek ők. Nemcsak, hanem Jahveh megbáná, hogy teremtette az embert a földre és bánkódék szívében. (6r. 1—8.) A kegyes megmen-tésének ezután következő leírása kettős és nagyon össze van zila-va, habár külön választása nem éppen lehetetlen :

6. rész.

18 v. Mindazáltal te veled kötést teszek, hogy bemenj te a bérébe, te és a te fíjad, a te feleséged és a te fí-jaidnak feleségeik te veled együtt.

19. És minden testnek élő állatjából, mindenből felest vigy bé a bérébe, hogy veled együtt életben tar-tassanak meg, t. i. himet és nőstényt.

7. rész.

1. Monda azért Jahveh (az Ur) Noé-nak: Menj bé te és mind a te egész házad népe a bérébe: mert téged lát-talak igaznak lenni élőttem a mos-tani emberek között.

2. Minden tiszta állatból hetet-hetet vigy bé, himet és nőstényt, de a mely állatok tisztátalanok, azok-ból kettőt-kettőt, himet és nőstényt.⁴⁾

Hogy ez intézkedés nem egy felfogás műve, az félreismerhetlen. Az első csak egy pár állatról szól, de hétről a másik; az első nem ismer különbséget az állatok között, azonban tisztát és tisztátlan-t kíván a másik. Az első Isten parancsolja, a másikat Jahveh.⁵⁾

A mi ezután következik, az festői rajza a zsidó nemzet patriárkájának, illetőleg Ábrámnak, az ugynevezett ősatyának, Jákobnak, Izrael törzsfőjének, Józsefnek, az isteni gondviselés kedvelt gyerme-kének, s végül Mózesnek, a hős és szabadító prófétának. E fő sze mélyek, mint megannyi mythikus alak, tüneményszerűen vonulnak el az olvasó szeme előtt, s az egész bibliában nem lehet találni egyet is, a mely ezekhez hasonlóan vonzó tudna lenni. A figyelmes vizsgá-ló minél többször olvassa, annál inkább látja képeiken a gondos művészkéz vonásait, s bűvös meséi a zsidó és keresztény ifjuság leg-mulatságosabb, de egyszersmind legoktatóbb „szent történetei“ lesz-nek mindörökké.

Korántsem kell azonban azt hinni, mintha a szintér változtá-val könyvünk művészei is egészen megváltoztak volna. Az ezután következők is éppen oly félreismerhetlenül magukon hordozzák nyomait a különbféle rendező kezeknek, habár a szakadozottság az el-

⁴⁾ Az eredeti héber szó: שְׁנַיִם mindig és mindenütt kettőt jelent, ha is-mételve fordul elő egymás mellett, akkor kettőt-kettőt, vagyis kettőnként, egy pár; de Károli a felest szintén ily értelemben veszi, a mint a vers végén le-vő ama magyarázatból: t. i. „himet és nőstényt“ kiteszik.

⁵⁾ Rövidítés okáért e helyen jegyzünk meg egy néhány nevezetesebb el-térést: A vízözön a mélységből és egekből lesz, 7r. 11.; az esőből 7r. 4.; a víz-özön 150 napig tart, 7r. 24.; 40 napig, 7r. 12.; Noeh az esőzés kezdetén megye, 7r. 13.; hét nappal előbb bement, 7r. 4. 5.; a vízözön kezdetétől a víz fel-száradásáig egy esztendő (365 nap) telt el, 7r. 11., 8r. 3. 4. 13. 14.; tízennégy nap elég, hogy a föld megszáradjon, 8r. 6—14. stb.

ső könyvben kevésbé vehető észre; így például: Tharé Ábrámot és Lótót feleségeikkel együtt Háránbe viszi s ott lakik életének végéig, (11r. ³¹⁻³²) s mikor Ábrám kilenczvenkilencz esztendősen volna, megjelenék Ábrámnak Jahveh és monda nékie: Én vagyok az erős mindenható, járj én előttem szüntelen és légy alázatos. És én szövetségemet helyeztetem közöttem és közötted, és tégedet felette igen megszorítottam . . . . és adom tenéked és a te magodnak azt a földet, melyen jövevény voltál, t. i. Kanaánnak egész földét örökké való biradalmul és lészek nekiek istenek (17r. ¹⁻²). Azonban már a 12r. ¹ sk. verseiben ugyanezt Jahveh parancsolja Ábrámnak, így szólván: Eredj ki a te földedből, a te rokonságaid közül, a te atyád házából a földre, melyet mutatandok neked és nagy nemzetség attyává tészlek és megáldalak tégedet és felmagasztalom a te nevedet: és legyen áldás. Megáldom azokat, a kik téged megáldanak, a ki pedig megátkoz tégedet, megátkozom és a földnek minden nemzetségei megáldatnak benned.

Ugyanez az ígélet harmadszor ismétlődik a 18. részben. Ábrám egész élete hasonló szövevényességgel van előadva. Éhség miatt egyiptomba kénytelen menni Ábrám, de mivel felesége: Sára szép, megijed, hogy megölik, ha azt hiszik, hogy felesége, azért testvérének adja ki őt (12. ¹⁰ sk.). Ugyanezt teszi Gerár királya, Abimálek előtt (20 r. ¹ sk.), s később fia: Izsák, éhségtől üzetve, ugyanazon dolgon megy át Gerárban feleségével, Rebekával (26 r. ¹⁻¹¹). Az Ábrám és Hagár viszonya kétszer van elmondva (16 r. ⁴⁻¹⁴, 21 r. ⁹⁻²¹). Kétszer van megemlítve az angyal megjelenése (16 r. ⁷, 21 r. ¹⁷). Ismael megszorodása kétszer van megígérve (16 r. ¹⁰, 21 r. ¹⁸), s hasonlóan egyéb dolgok, például Ésau és Jákób esete (27 r. ⁴¹ sk. 28. r. ⁹ sk. ²⁹ sk. 32 r. 33 r. 35 r. ¹⁶ sk. v. ö. 28 r. ¹ sk. 35 r. ⁹ sk.). József eladása Ismaelitáknak (45 r. ⁴) és elrabloltatása a midianiták által (40 r. ¹⁵) József nevének magyarázatja (30 r. ²³⁻²⁴).

Hasonló szellemben irt ismétlések és magyarázások vannak az első könyv mindenik részében, valamint a második könyv első felében a 19-ik részig.

Ez alkalommal még csak a második könyv egyik szakaszára térhetünk ki. Ennek tárgya az Egyiptomból kiszabadulás és főszemélyek: Mózes, Áron és Faraó, indító ok a nyomor, segítő maga Isten, ki Jahveh nevében most jelenti meg magát Izraelnek, melynek nyomoruságát meghallotta és ki akarja vinni, hogy népévé fogadja.

Először is Mózes és Áron elmennek, hogy a Jahveh nevében kérjenek elbocsátást, ámde Pharaó nem ismeri Jahveht, Izraelt pe-

dig nem bocsátja el; nem, sőt daczol az Istennel, s még jobban sa-nyargatja a népet (5 r.). Nyomban erre Isten csupán Mózeset szólítja meg, hogy menjen el Pharaóhoz és szóljon neki (6 r. 2—12), de Mózes erőtlennek érzi magát a szólásra, segítségül hívja Áront (6 r. 13. 7 r. 1—13). Mind hiába. Jahveh ujabban meg ujabban megparancsolja Mózesnek (6 r. 14—18. 8 r. 4. 20. 21.), s Pharao mégsem engedelmeskedik. A parancs hol az egyik, hol meg a más alakban tizszer ismétlődik és Pharao tizszer nem engedelmeskedik annak.

Ezzel a két első könyv tartalmának egyik főrésztét, mely a szent történetekkel foglalkozik, megismertük. A törvények közül egy tartozik ide csupán és ez az, a mely ezeknek folytatása, s a mely a tartalom nagyobb részével meglehetősen megegyezik (II. könyv 19 r. 3. 24 r. 15. 18.), mert ugyanazok az egyszerű természeti viszonyok, ugyanazok a közönséges emberek forognak fenn, a kiknek legfőbb foglalkozásuk a föld művelése s a nyáj legeltetése, a kik nem tudnak az áldozati fő helyről s nincsenek arra kényszerive, hogy ott keressék Jahveht, hanem áldozhatnak, a hol éppen oltárt emelnek.

Ezen túl már csak egy-egy töredékben találhatjuk fel azt a szellemet, a mely az eddigiek legnagyobb részét átlengette, míg ellenben a másik szellemben irottaknak a folytatása ezután következik. 6)

6) Könnyebbség okáért idecsatoljuk a Jahvista, vagy prófétai elbeszélő, vagy helyesebben „a szent történetek írója“ munkájának jegyzékét. I-ső könyv: II 4 b.—IV. 26. V. 29. VI. 1—8. VII. 1—5. 8 a. 10. 13. 16 b. 17. 23 a. VIII. 2 b 3 a. 6—12. 20—23. IX. 18—27. X. 8—12. 21. XI. 1—9. XII. 1—4 a. 6—20. XIII. 1—5. 7—11 a. 13—16. XIV. XV. XVI. 2. 4—14. XVII. 17. XVIII. XIX. 1—28. 30—38. XX. XXI. 1. 6—34. XXII. 1—19. XXIII. 1. XXIV. XXV. 21—26 b. 27—34. XXVI. 1—33. XXVII. 1—45. XXVIII. 10—22. XXIX—XXXIV (kivéve a XXXI. 18.) XXXV. 1—8. 17. 18. 21. 22 a. XXXVI. 40—48. XXXVII. 2. — XLV. XLVI. 1—5. 28—34. XLVII. 1—4. 6 b. 12—27 a. 28 b.—31. XLVIII. 1. 9. 8—22. XLIX. 1 b.—28 a. L. (a 13. v. kivételével.)

2-ik könyv: I. 8—12. 15—22. II. 1—22. III—V. VI. 1. VII. 14—18. 26 b. 21 a. 23—25. VIII. 1—4. 8—14. 20—32. IX. 1—7. 18—35. X. XI. 1—8. XII. 21—27. 29—39. XIII. 3—19. 21—22. XIV. 5—7. 10—14. 19—21. 24. 25. 30. 31. XV. 1—26. XVIII. XIX. 2 b—25. XX—XXIII. XXIV. 1—15. 18. XXXI. 15 b—18. XXXII. XXXIII. XXXIV. 1—28.

4-ik könyv: X. 28—36. XI. XII. XIII. 18—20. 22—24. 26—34. XIV. 11—25. 39—45. XVI. 1 b—2. 12—15. 24—34. XX. 14—21. XXI. 1—9. 12—35. XXII. 3—42. XXIII—XXV. 5. XXXII. 7—15. 34—42. XXXIII. 40. 55—56.

J e g y z é s. Az I-ső könyvből ide soroltak egyik része ellen nyomatékos kifogást lehet tenni. Ilyenek: II. r. 4 b—25. III. IV. V. 29. VI. 1—9. VII. VIII. IX. 18—27. XI. 1—9. Mindezek a pátriárkák előtti idők eseményeire vonatkoznak, s már tartalmuknál fogva is meglehetősen eltérnek a többtől. Reuss hajlandó egészen elválasztani ez író munkájától, mert szerinte a Kainra és Ábelre, valamint a Lamech fiaira vonatkozó mythos régi s tán {nem is izraeli eredetű.

II.

A ki a megelőző pont alatt szembeállított ellentéteket megfigyelt, az előtt nem tűnhetik fel, ha most már azt mondjuk, hogy a megvizsgált részek két külön dolgozattól vannak összeállítva. Ha az eredeti szöveget, s a már jelzett sajátságokat tekintetbe vesszük s ha szem előtt tartjuk, hogy az egyik dolgozatban, mely az 1. könyv első részével kezdődik s mely a fennebb közölt táblázatból ki van hagyva, Isten mint erős és mindenható Isten az emberrel atyai viszonyban van, kit a maga képére teremtett, s bűnét nem tartja kegyetlenül büntetendőnek, míg ellenben a másikban Isten porból formálta az engedetlen embert (3.₆) ki embertársával szemben kegyetlen s megöli testvérét (4.₈) ki parázna (6.₂₄) mértéktelen (9.₂₁) hazugságot mondat saját feleségével (12.₁₁₋₁₃), ki megengedi, hogy a szolgáló megcsalja asszonyát (16.₄) az asszony kegyetlenül bánjék szolgálójával (16.₆), a ki megengedi, hogy az apa feláldozza édes leánya ártatlanságát (19.₉), a szófogadatlan asszony kővé változzék (19.₂₆), a szülő inkább szeresse egyik gyermekét a másnál (25.₂₈), hogy az anya hazugságot mondasson fiával az apának (27.₁₉), a fiu eltitkolja kilétét apja és testvérei előtt (37.₁₀), a testvérek eladják testvérüket (37._{20-24, 28}), egy fejedelmi asszony erkölcstelenségre kényszerítse a fogolyt s midőn az engedetlen, hamis vádat emeljen ellene (39._{7, 10, 12}) — kétségtelen lesz előttünk, hogy a két dolgozattól sem nem egy korban, sem nem egy helyen irták. De világos az is, hogy a melyik az Istenről és az ő tiszteletéről oly világos fogalmakat beszél, annak írójának több idők tapasztalata és tisztultabb erkölcsök ismerete állott rendelkezésére. Ez utóbbi író eddigelé több kritikus az Isten nevééről, melyet használt Elohistának, s ugyanazért a mást Jahvistának szokta nevezni. Ennél helyesebb egy veterán tudós Reuss E. elnevezése, hogy „papi, illetőleg lévitai író“ az első és „szent történetek írója“ a másik. A második részint tartalmánál, részint keletkezése koránál fogva „prófétai írónak“ s munkáját „prófétai elbeszélésnek“ is nevezik. Az ötödik könyv e kettőtől csaknem egészen külön áll és úgy is tekintendő. Korára nézve középső helyet foglal el a kettő között.

A mint egy rövid áttekintésre azonnal kitetszik a papi író

VI.₁₋₄. nem tartozik a vizözön leírásához, s ellentmondó, mivel óriások még a mózosi korban és később is előjönnek. A vizözön leírásában nem is kettő, hanem három elbeszélés van, mert a hol egy hol lórol és egy galambról van szó (VIII.₆₋₁₂), az nem tartozik a más kettőhöz. A Babel tornya leírásában szintén kétféle szöveg van összezavarva.

munkája a felvett részekben sokkal kevesebb, mint a másiké. Ő inkább foglalkozik positiv dolgokkal és napi eseményekkel. A másik kétségtelenül kora hatása alatt, festi zord képét a régen elmúlt időknek, hogy legyen mire hivatkozassék a jelenben; a papi író, nemkülönben a multra hivatkozva, rajzolja a jelent; hogy megteremthesse azzal a jövőt. E kéznek köszönhető a négy első könyv törvényt tartartalmazó része és a törvények. Ily törvényt tartalmaz már a teremtés leírása is, melyben a hetedik nap Istennek szenteltetik. Mindenütt, még a mikor száraz történelmi dolgot beszél is el, észrevehető rajta a törvény befolyása. Az ő művében nyert megvalósulást Izrael utolsó menedékhelye a papuralom. Mint ilyen, egészen külön tanulmányt igényel s a másikkal egyszerre alig volna tárgyalható. Ugyanazért mi jelenleg a másokra, az ugynevezett *szent történetek írója* megismertetésére szoritkozunk, mint a mely koránál fogva is első.

A „szent történetek írója“, v. prófétai író a nép vándorlását akarja leírni a megtelepedésig. Ezek a dolgok minden nemzet történelmében a legmélyebb homályban vannak. A hontalanság és vándorlás kora hosszú idők, de kicsinyeszerű események szintere volt minden nép életében. Mindent, valamit sajátuknak mondtak, magukkal hordozták. Ha kedvezett az idő s jól termett a talaj, év év után tölt el életökből egy helyen, de ha fenyegette ellenség, avagy természeti csapás, felkerekedtek, összeszedték a nyáját éppen úgy, mint házi isteneiket s a mint annak legelőt, úgy ennek oltárt találtak más helyen. A honfi fájdalma, a szokatlanság terhe *in*em gyötörte soká.

Minden vándor népnek meg van ez a közös, de egyszersmind közönséges jellemvonása. Ámde valamint a nap lefelé haladásával egy arányban nő az árnyék, éppen úgy nőnek a mult idők alakjai, a szerint, a mint a mult távozik a jelentől. Az utódok háladatosak, szívöket elfogja a kegyelet érzete, emlékeik megtisztulnak, a multak lesznek „szép idők és arany napok“. A mit a nép megteremt így magának közbeszédben, szólásokban és mondákban, az a költő tolla alatt élő alakot nyer, még jobban kimagaslik, minem az első emberek hősök, nagyok és dicsők lesznek, mintha ők közelebb lettek volna Istenhez, inkább birták volna kegyét s ezért lettek volna aztán szerzői csodálatos nagy dolgoknak.

Kétségtelen, hogy a „szent történetek“ könyvének főalakjai és eseményei így keletkeztek s azért azoknak megvan a maguk történelmi hagyományos alapjuk. De ez még nem azt teszi, hogy az író ősei történelmét írta volna meg. Az Ádám és Éva paradicsomi éle-

tének leírása nem történelem, hanem olyan mythos, a melynek többé-kevésbé hasonmása a persák és mások történelmében megvan. „Mashia és Mashianeh (azaz a férfi és az asszony) — mondja egy persa hagyomány — „szentségben teremtettek s a legfőbb Isten, Ahura, azt parancsolta nekik, hogy jót gondoljanak, szépet beszéljenek, jót tegyenek s a rossz szellemeknek ne áldozzanak. De kevés idő multán a rossz szellem megrontotta elméjüket és őt kezdték imádni. Azután harmincz napig kóboroltak étel és öltözet nélkül s ekkor találtak egy fehér kecskét s ivának annak tejéből. Ezt a vétket még nagyobb követte, t. i. hogy húst ettek s ezt még annál is nagyobb, mert mikor a vasat feltalálták, a fákat kezdték levágni. Végül a rossz szellemet imádták.“

Tiszta mythos a Kain és Abel áldozatának a leírása, elannyira, hogy jelen alakjában semmi valódit feltalálni benne nem lehet. A testvérgyűlölet megvan s bizonynyal megvolt az emberekben mindig. Az Isten szeretete, az ő kedvének keresése most áldozat, majd ima alakjában, most mint egyistenimádás, majd mint háromságnak hódolás, veres vonalként húzódik végig az emberiség történelmén, mert számtalan ádáz tusának lőn szülőoka, ámde mindez nem az ember második, hanem százszor századik generatiójával történt meg. Nem is egyes ember küzdelme, hanem fajé faj ellen volt. De hisz honnan is legyen az Isten utáni epedés heve oly nagy abban a nagyon primitív emberi kebelben, avagy nem lenne e sokkal természetesebb, ha azt olvasnók, a mit Lamekh mond dalában:

Adah és Zillah! Halljátok szavam,
Lamekh feleségi hallgassatok beszédemre!
Ime egy férfit megöltem egy sebért
És egy ficzkót az ütésért, melyet rám mért!
Ha hétszer bűnhődik Kain
Akkor hetvenhétszer Lamekh. (4r. 23. 24.);

Nem inkább hihető-e hogy egy erős férfi leöli a gyengébbet, hogy birtokába vegye annak gazdag nyáját, mely éppen szeme előtt legel mintsem bizonytalan kalandra induljon el élelmet keresni.

Hasonlóan, ki azaz ember, ki magára meri vállalni, mint Noé-ról mondva van, hogy a lég, föld és vizek minden állatát összeszedi, azoknak hajlékot épít, tápszert keres, és úgy megmenti, hogy semmi el ne vesszen.

Avagy Jákób és tizenkét fiának hosszasan előadott eseménye történelem talán? Hiszen a hét magyar vezér csak rövidke ezer évvel ezelőtt vonult át a Kárpátokon, hogy hazát szerezzen magának és mégis mit tudunk azok családi, személyes vagy vezéri életéből?

Történelmet talán? Sőt ellenkezőleg, rövidke töredékeket s azokat is csak úgy, a hogy a mondákból s hiányos hagyományokból össze lelete állítani.

Annak, a ki csak némileg is jártas az elmúlt dolgok valóságának kiderítésében, a ki csak azt kísértette meg, hogy családjának háromszázéves multját megírja, nem szükség bizonyítgatni, hogy három-négy ezer éves dolgok megírásánál biztonságról, tényekről és bizonyítékokról a szavak igazi értelme szerint beszélni sem lehet.

Nyugodtan kimondhatjuk tehát, hogy a „szent történetek írójának“ munkája nem az eseményeknek, a helynek és körülményeknek megfelelő történelmi előadás, hanem mythosok, legendák rendszeresen kibővített rajza.

Vajjon Mózes volt-e az, a ki ezt a munkát megírta? Hogy Mózes csakugyan egyike volt Israel nagy és hős férfainak, azt kétségbe nem lehet vonni. Az is valószínű, hogy az egyiptomiaktól tanult el bizonyos miveltséget, de ha csak némi hitelt adunk is annak, hogy az ő műve volt a népnek Egyiptomból kivezetése, akkor könnyen átláthatjuk, hogy ő népének történelmet nem írt és nem is írhatott. A neve alatti könyvben sok minden egyéb mellett saját halála is le van írva (5 könyv, 34 r.) pedig ezt bizonynyal meg nem írhatta ő. Ellenben hiányzik belőle a történelme annak a kétszáz esztendőnek, a mely születését megelőzőleg tölt el. Erről a még élő öregektől sokat hallhatott volna meg, hogy megírja s miért nem írta meg? A saját életére vonatkozó dolgokból sok el van mondva, de miért nem szól azokban mint ki saját életét írja le s miért beszél folyton harmadik személyben?

De tovább vizsgálódva, azt látjuk, hogy az események színhelye sem nem Egyiptom, sem nem az arab félsziget, hanem Kanaan. Jahveh Ábrahámnak adá Siche met és annak tartományát, hogy oltárt emeljen ott neki. Jákob a kőből, melyen álmot látott, fogadása szerint oltárt emel és Bethelnek nevezi azt. Ismét, midőn az Isten angyalai megjelennek neki egy helyen Makhananának nevezi el azt. (I. Móz. 32. 2.)

Írónk Mesopotámiából Kanaanba, Kanaanból pedig Egyiptomba és vissza utaztatja Ábrahámot és utódait, de mig Mesopotamiáról mitsem tudunk meg a leírásból, Egyiptomról pedig csak alig valamit, addig Kanaanak főleg felső részét helyről-helyre bejárhatjuk. Itt egy forrás, melynél a leányok vizet mernek és dalokat énekelnek, amott egy völgy, a melyben kitünő buza terem, tovább a hegy, mely hires szőlőjéről s onnan a hegyről pedig a pásztor sipja szól.

Ellenben a pusztáról, melyben negyven évig jártak, annak viszonyairól aránylag nagyon kevés az említésre méltó.

Ha még tovább megyünk, az tűnik fel, hogy mind az, mi Jákóbbal és családjával történt Ephraimban vagy is Izrael országa északi felében lelteszinhelyét. S nemde sajátságos-e, hogy a tizenkét törzs elnevezése éppen az ő fiai nevével azonos? Vagy hogy Józsefnek, ki korára csaknem legifjabb, rendkívül eseménydús élete volt a többiéhez mérten. Mig amazok dühre gerjednek, hogy folytonos munkájok után alig részesülhetnek valami előnyben, ő szebb ruhát kap s munka nélkül és kényelmesen él szülői kiváló szeretetéből. Az irigység vetette ármány sem neki szerez szegényt és megvetést hanem bátyjainak, kik végül kénytelenek az éhség nyomorától úzelve, nála keresni segélyt. Ő lesz atyja vagyonának örököse végül is, övé áldása.

De ha a könyv szerzetetés helye iránti aggodalom closzlatható volna is, a kérdés még ezzel sincs egészen megoldva. Még mindig megkérdendő, hogy miért használ oly roppant nagy kekszámokat. Honnan van az, hogy ezek a patriárák oly hosszú életet éltek, a melyhez hasonlóról a történelem sehol nem szól? Erre írónk azt feleli, hogy mivel Isten utain jártak és megtartották az ő parancsát, Isten áldotta meg őket ezzel. Ez a felelet minket ki nem elégít, mert ugyancsak onnan olvassuk Jákóbról, hogy ő a saját gyermekei iránt igazságtalan és részrehajló volt. József, ki Isten legkedveltebb emberének látszott, felhasználja testvérei szorult állapotát és kicsalja tőlük az örökséget, mintha tán ezzel is sujtani akarná vak atyját, ki hasonlóan jutott volt örökséghez. Ily életért és ily cselekedetekért az igazságos Isten nem jutalmazhat eképpen.

Mind az író kilétének, mind az írás helyének kérdése megoldást akkor nyer csupán, ha azt mondjuk, hogy itt nem egyes személyekkel, hanem személyesített törzsekkel van dolgunk. És ez állítás nem önkényes, a mint kitetszik az első könyv 49. részéből. Ruben, Simeon, Juda, József s a többi megkapják atyjok, Jákób áldását. Ámde Jákób az atya, a mint maga mondja: Izrael (2. v.) gyermekei pedig: Izrael tizenkét nemzetsége. (28. v.) E fogalom nemcsak e helyen nyer kifejezést, mert előbb (37. r. 3. v.) ugyanez van mondva e szavakban: „Az Izrael pedig minden fijainál inkább szereti vala Józsefet, mivelhogy vénségének fija volna.“

A mit Jákóbról és családjáról megtanulunk, ugyanazt vesszük észre a többi törzsekről is. Jákóbnak testvére Esau és ő az edomi-

ták ős atyja volt. Mindkettőjük atyja pedig Izsák, s így az ő utódai az edomiták és az izraeliták. S még tovább menve vissza, azt olvassuk, hogy az Izsák atyja Ábrahám, kitől a Hagarral való házasságból az ishmaeliták, a Keturahval valóból pedig a midianiták származtak; míg másfelől az Ábrahám fija Lót nemzője lőn az ammonitáknak és moabitáknak. Szükséges-e többet is mondanunk még? Azt hisszük, hogy ezek után elég világosan áll előttünk, hogy mindaz, a mi a patriárkák és azok utódai történelme gyanánt van leírva, nem egyéb, mint halvány váza a sémi néptörzsek faji és helyi viszonyainak.

Mínthogy pedig az egész kanaani, illetőleg Irzael országa északi részének színezetével bir, Kanaanban kell keresnünk otthonát, és pedig abban a korban a mely eléggé megérlelhette a vándor népeket arra, hogy szövetkezzenek, államot alakítsanak s nyugodtan megtelepedve a rendes polgári élethez hozzá fogjanak. Mikor lehetett ez? A bírák idejében nem, mert a mint a bírák könyve nyomról-nyomra ismétli a nép gonoszt cselekedett az Isten szemei előtt s azért most egyik majd a másik ellenség kezébe került. Ez ellenség most a kananiak, majd ez edomiták, majd pedig a moabiták, ammoniták és filisteusok voltak. E körülményeket annál érdekesebb megfigyelhünk, mert ezekből kellő világítást nyerünk a Mózes első könyvében felvett adatokra, milyen a többek között az, hogy Izraelnek 600,000 fegyverfogható embere volt, kik az ígért föld meghódítására jöttek. Ennyi ember oly csekély számú törzsekkel könnyebben elbánhatott volna. Ámde a tény az, hogy az izraeliták között nem volt egység Dávid király koráig, annál kevésbé lehetett erről fogalma bármely írónak is ezt megelőzőleg. Elannyira, hogy a szent történetek írója könyvének keletkezése idejét a Dávid korára, vagyis a 9-ik száz (K. e.) végére kell tennünk. A 9-ik száz végére teszi Reuss, a 8-ik száz elejére P. Wicksteed. (V. ö. 4. Móz. 24 r. Jós. 6 r. 26.; Gen. 27 r. 40. 2 Kir. 8 r. 20.

És most már megérthetjük azt is, hogy miként van az, hogy minden esemény vallásos czélból és az egy Jahveh dicsőségeért van téve. Mózes proclamálta volt a nagy igazságot: *Én Jahveh a te istened vagyok, de a nép kemény nyaku volt s nem hallgatott a szóra.* A pusztában az érczkigyót, Kanaanban, hol Siloban, hol Gilgalban, hol meg más helyeken a durva kanaaniak módja szerint azok baaljainak áldozott és fajtalan mulatságaiban vett részt. Ennek biztos veszedelmét a kor valamelyik profétája felfogta s hogy lássák miként hűtlenek lettek ősatyáikhoz, a rendelkezésére álló hagyományok alapján rajzolt elejük egy aranykort, mely-

ben az Isten az emberekkel közvetlenül tudatta akaratát, azok pedig előtte jártak szüntelen.

Innen van az, hogy írónk legnagyobb súlyt az egyes patriárkák életének és életök részleteinek leírására fordít. Ő azt hitte, hogy a nép még nem romlott meg annyira, hogy ha a jó példát látja, ne kövesse. Szerinte elég volt az, hogyha azok a helyek, a melyekhez a nép a kanaaniaktól hozzá szokott, elneveztetnek a Jahveh tisztelete helyeinek. Így tette aztán a kanaaniak oltára helyeit az izraelitákévá, s így lett az, hogy az izraelitáknak a kanaaniakkal egy helyen épült oltárok. Ő sokat nem kívánt. Nem vágyott arra, hogy mindenki Jerusalemba menjen és ott keresse istenét, azt sem tartotta szükségesnek, hogy csupán a papok áldozzanak, hanem megengedte, hogy kiki áldozzon a maga módja szerint. „Földből csinálj nekem oltárt és azon áldozd a te égi és hála-áldozatodat, a te juhaidat, és ökreidet, és valamely helyen parancsoltam, hogy az én nevemről megemlékezzetek, te hozzád megyek és megáldalak téged ott. Hogyha kőből csinálsz nekem oltárt, ne csináld faragott kőből, mert mihelyt faragó-vasadat arra veted, megfertőztetett az.” (2. Móz. 20 r. 24. 25.)

A mit a multak történelme megírásánál szeme előtt tartott, azt érvényesíti a törvényben is hogy: Izrael szövetségesse Jahvehnek. Ez a fogalom azonos a 9-ik és 8-ik száz első profétái Joél, Amos, Hoseas és Ézsaiáséval, s hogy a proféták ismerték ezt a törvényt, valamint a kezünk alatti könyvet bizonyos számos helyekből, hol az itt elmondottakra hivatkoznak, milyenek az Egyptomból kivonulás (Am. 3r. 1. Hós. 11₁. 13₄.) a veres tengeren átvonulás (Ézs. 10.₂₄. sk. 11.₁₆.), a negyven évi vándorlás a pusztában. (Am. 2.₁₀.)

Im ebből áll röviden, a mit a pentateuch első rendszeres munkájáról, a szent történetek írója vagy prófétai író dolgozatáról elmondani szükségesnek tartottunk. Kétségtelen, hogy ez más színben tünteti fel előttünk valamint az egész könyvet, úgy annak egyes részeit is. Ámde így az író és munkájának célja világosan áll szemünk előtt. Látjuk, hogy őt, mint minden teremtő szellemet, kora szülte, és hogy ő megértette azt s hangot is tudott adni annak. Ő létrehozta Izraelben az első nagy vallásos és nemzeti fölébredést. Az egyszerű s mégis megrendítő isteni szóval szólott, s a multaknak világosan rajzolt képeivel igyekezett hatni. Célját, habár kevés időre is, de elérte, mert a jobb királyok magokévá tették országok ügyét s igyekeztek, hogy mint magok, úgy a nép is járjon Jahveh előtt és neki szolgáljon. — A papi író munkájáról s a deutoronómiumról más alkalommal.

BOROS GYÖRGY.

PÁLYÁM EMLÉKEZETE. ¹⁾

Zsolt. 71, 9. Ne vess el engemet az én vén-
ségemnek idején; mikor elfogy az én erőm,
ne hagyj el engemet.

Ma éppen negyven éve n. é. gy., éppen ebben az órában, s tán még a perczek is találának, hogy egy csekély ismeretű és tapasztalatlan ifju e város értelmisége és egy nagy gyülekezet előtt, melyet e kis templom alig birt befogadni, -- mondom, egy csekély ismeretű ifju a meghatottság és félelem remegései közt fellépett e szószékbe... Ha szabad e hasonlattal élnem, az ifju úgy volt akkor, mint Mózes, mikor amaz isteni küldetésre, Izrael népe megszabadítására vállalkozott, hogy kérte az Urat, az Istent: kérek uram, ne küldj engemet oda; mert nem vagyok ékesen szóló, e előtt sem voltam soha. De mint az említettem próféta végre is engedett az Ur felhívásának: úgy én is meghajoltam sorsom istenének végzete előtt; s erőtelenül bár, de mégis elfoglaltam hivatásomnak, melyen most is vagyok, e szent helyét. Ah, akkor képzelődéseim tudtak még bájalakokat festeni, s reményeim és ábrándjaim az ifjukor ama tündér világába soha nem látott alakokat és soha el nem ért czélt és boldogságot varázsoltak! Akkor, pályám kezdetén, igen természetes, nem azok a gondolatok foglalkoztattak, melyek most pályám és sirom szélén. Akkor szemeimben lehet, hogy megvolt a tűz, beszédem hangjai lehet, hogy birhattak némi kellemmel, de azóta szemeimből a tüzet eloltották a könnyek, azóta megvénült még a hangom is; a vén hangok pedig nem oly kedvesek a füleknek, mint az ifju hangok. Ma reszkető kézzel írom le a szavakat, miket elmondani akarok; s mint ti magatok megbíráljátok, most is egész valómban megilletődve, remegés nélkül nem tudom kibeszélni magamat.

---

¹⁾ Elmondattott Tordán az unitárius templomban 1885. február 8-án, a mikor a tordai unitárius szent ekklézsia nagyérdemű papjának papsága 40-ik évének betöltése alkalmából jubileumot rendezett. Szerk.